

ЎСМИРЛАРНИНГ КАТТАЛАР БИЛАН БЎЛАДИГАН МУЛОҚОТИ ВА УНИНГ ЎРНИ.

Норбаева Дилноза Жумабаевна

Элликкалья тумани 28-сонли мактаб психологи

Аннотация : Ушбу мақолада оилада фарзанд тарбияси ота ва она фарзанди мулоқотининг ўрни, бу мулоқотнинг ўсмирлар ҳаётига таъсири ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Мулоқот, ўсмирлар, психологик ўйинлар, машқлар, тренинглар, тафаккур, нутқни ўстириш

ADOLESCENTS' INTERACTION WITH ADULTS AND THEIR ROLE

Abstract: This article provides information about child rearing in the family, the role of parent-child communication, the impact of this information on the lives of teenagers

Keywords: communication, teenagers, psychological games, exercises, trainings, developing contemplation and speech

Наслимиз давомчиларини нафақат жисмонан бақувват, балки маънавий бой, янги давр талабига жавоб берадиган, мулоқот жараёнида эркин фикр юритадиган қилиб тарбиялаш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидандир. “Таълим тўғрисида”ги қонун, “кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да шахснинг эркинлиги, мустақил фикрлаш қобилятини шакллантириш, муомала маданиятини таркиб топтиришга бирламчи эътибор қаратилган. Шундай экан, ўсмир ва ўспиринларни мулоқот жараёнида мустақил фикрини эркин ифодалаш малакаларини ва уларнинг танқидий фикрлашини шакллантириш психолог-педагоглар олдида турган долзарб масалалардан биридир. Зеро, ХХI асрда яшайдиган ҳар бир инсоннинг танқидий фикрлаши учун аввало мулоқотга ўргатиш зарур. Ўсмир ва ўспиринларни мулоқотга ўргатиш учун уларга психологик, педагогик адабиётларни ўқишга тавсия қилиш, мулоқот жараёнида ёшлар фаолиятини кузатиш, фикрлашини аниқлаш ва шу жараёнда психологик ўйинлар, машқлар, тренинглardan фойдаланиш муҳимдир.

Мактабнинг ўрта ва юқори синфларда ёзма нутқ мазмунли, таъсирли бўлиб, грамматик жиҳатдан тобора тўғри, мукамал тузилиб боради ва оқибатда бундай нутқ оғзаки нутқнинг ўсишига ижобий таъсир кўрсата бошлайди. Болалар нутқи бевосита катталар нутқи таъсирида ўсади. Шунинг учун ўқитувчи нутқи ўқувчилар нутқини ўстиришда намуна бўлиб хизмат қилиши керак.

Ўқувчилар тафаккурини ўстирмай туриб, уларнинг нутқини ўстириб бўлмайди. Оғзаки гапириш, баён ёки иншо ёзишда ўқувчиларнинг режа тузиб олишларига эътибор бериш керак. Ёзма ва оғзаки нутқни ўстириш учун китоб устида мунтазам ишлаш, ўқиган матнларнинг тезисини, конспектини тузиш, маъруза, рефератлар тайёрлаш, адабий кечалар, ёзувчилар билан учрашиш муҳим аҳамиятга эга. Нутқ шартли рефлекслар пайдо бўлишининг умумий қонунлари асосида ўсади. Агар киши бирор бир товушни нотўғри талаффуз қилишга ўрганиб қолган бўлса, унда бу камчиликларни тугатиш қийин бўлади. Шунинг учун болаларда ёшлигиданоқ ижобий нутқ одатларини тарбиялашга аҳамият бериш зарур.

Ўсмирлар мулоқотига нисбатан ўспиринлар мулоқоти анча тарбияланган бўлади. Чунки улар мулоқот маданияти, муомала сирларини эгаллаган бўладилар.

Бизнинг юксак маънавий эҳтиёжларимиздан бири-бу мулоқотга бўлган эҳтиёж. Мулоқотга бўлган эҳтиёжимиз қондирилмаса, онгимиз ҳам ривожланмайди. Шунинг учун биз доимо мулоқотга бўлган эҳтиёжимизни қондиришимиз лозим. Кимлар биландир мулоқотдан қониқиш ҳосил қиламиз, баъзи ҳолларда эса биз қониқмасликни ҳис қиламиз. Катта ёшдаги кишилар расмий ва норасмий муносабатларга киришадилар. Расмий муносабатлар иш, хизмат юзасидан бўлади. Норасмий мулоқот эса ишдан бошқа пайтларда, ўйда (оила), маҳаллада, кўча - кўйларда бўлади.

Катталар мулоқотида кўпинча мулоқот маданияти амалга оширилади, яъни бир-бирларини ҳурмат қилиш, ишониш, англаш кабилар. Аммо баъзи пайтларда мулоқот бузилиши ҳам мумкин. Чунки катталар айрим пайтларда бир-бирларини тушунмасдан хафа қилиб қўйишлари, кўнгилга оғир ботадиган гаплар айтиб юборишлари, натижада низоларни келтириб чиқаришлари мумкин. Агар мулоқот маданияти кишиларда яхши шаклланган бўлса, улар бир-бирларини тушунишлари осон бўй беради. Мулоқот маданияти ёшлиқдан оилада, ижтимоий муҳит таъсирида, ўз-ўзини англаш, тарбиялаш оқибатида шаклланиши мумкин. Биз катталар ёшларга намуна, ибрат бўлишимиз бир-биримизга бўлган мулоқотимиздан келиб чиқади. **“Олтин сўзлар”** (азизим, айланай, ўргилай, жуда ҳам ажойибсиз, бугун бошқачасиз, очилиб кетибсиз, кийимингиз жуда ярашибди каби) дан кундалик ҳаётимизда кўпроқ фойдаланишимиз зарур. Катталар мулоқотига ёшлар тақлид қилишлари орқали уларда муомала санъати, маданияти шаклланиб боради. Айниқса, оилада биз бу ҳолатларга эътибор беришимиз керак. Чунки “қуш уясида кўрганини қилади” деган нақл бежиз эмас.

Катталар ҳам бир-бирларига вербал, новербал ва паралингвистик таъсир кўрсатадилар. Биз вақти келганда имо-ишора, мимика, паузалар орқали ҳам бир-биримизга таъсир эта оламиз. Бир оғиз сўз билан ҳам хурсанд, ёки хафа қила

оламиз. Шунинг учун доимо катталар бир-бирларига самимий муносабатда бўлиб, таъсир қилишлари лозим.

Катталар мулоқоти маълум бир ёшларда ўзига хос бўлади. Масалан, катталар маълумотларига, ёшларига, жинсларига, касбларига қараб мулоқотда бўладилар. Кексалар мулоқоти ўзига хосдир. Улар худди кичик болалардек иззат-талаб, инжиқ, эътибор талаб бўлиб қоладилар. Кексаларга эҳтиёткор бўлиб муомалада бўлиш зарур, чунки кўнгиллари нозик бўлади. Уларга кўнгилларини кўтарадиган сўзларни кўпроқ қўллаш зарур.

Демак, ҳар бир ёшга кирадиган кишилар, шу жумладан, катталар ҳам ўзига хос мулоқотга киришадилар. Мулоқот ҳар бир даврга хос ҳолда амалга оширилади. “Мен ўз боламни танимай қолаяпман”, “Фарзандимиз гўёки алмаштириб қўйилганга ўхшайди, илгари у тилла бола эди”, “Фарзандимизни тушунмай қолаяпмиз ёки улар бизни тушунишмаяптиларми?”, “Фарзандларимизни тарбиялаш тобора қийинлашиб бораёпти” сингари саволлар-у мулоҳазалар аксарият ота-оналарни қийнайди. Очиғини айтганда, ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги муносабатларда кузатиладиган бундай муаммолар битта ёки иккита оилага тааллуқли муаммо эмас, балки у кўпчилик оилаларни қийнаётган муаммо ҳисобланади.

Дарҳақиқат, ота-онанинг тарбиясини қабул қилмайдиган, уларнинг ўғитларини эшитмайдиган, турли-туман нотўғри йўлларга кириб кетган болалар қаердан пайдо бўлади? Қандай қилиб шунақанги болаларнинг пайдо бўлишининг олдини олиш мумкин? Умуман, хулқи оғишган болаларни қайтадан тарбиялаб бўладими? Тарбиялаб бўлса, қандай тарбиялаш зарур? Аксарият ота-оналар шунга ўхшаш саволлар билан мутахассисларга мурожаат қилишади. Уларнинг безовталигини тушунса бўлади. Чунки хушхулқ, одобли, ҳар томонлама етук бола ота-она кўзининг нури, қалбининг кўридир. Бундай фарзандларни вояга етказиш икки томонлама фойдалидир. Биринчидан, бундай фарзандлар жамиятимизнинг устунлари бўлиб, уларнинг елкасига қурилган бино мустаҳкам бўлади ва натижада мамлакатимизнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий-руҳий тараққиёти жадаллашади. Иккинчидан, бундай фарзандлар билан ота-оналар кексалик гаштини суриши мумкин ва натижада мамлакатимиздаги демографик муаммолар ҳам ўз ечимини топади.

Бу оламда ҳеч бир нарса ўз ўзича, тасодифан ёки шунчаки пайдо бўлмайди. Дунёда содир бўладиган ҳар бир нарсанинг ўз мантиғи ва сабаби бор. Бу ҳақиқат ҳар қандай одамга маълум. Бир нарса иккинчи нарсани дунёга келтиради. Бу ҳақиқат хусусан таълим ва тарбияга ҳам тўғри келади. Баъзида болаларимизнинг тўсатдан ўзгариб қолганлигини тушунмаймиз. Ўзимизча буни тасодиф деб ўйлаймиз. Холбуки боладаги айнан мана шу ўзгаришнинг замирида бизнинг нотўғри тарбиямизнинг натижаси ётганлигини англамаймиз.

Катталарнинг болаларга тарбиявий таъсири бола ҳаётида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган масала ҳисобланади. Сизнинг эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур қўлланма нафақат фарзандингизда ғайриодатий хулқ-атворнинг пайдо бўлиш сабабларини тушуниб олишингизга ёрдам беради, балки одатда тажрибасиз ота-оналарда кузатиладиган, улар орасида тарбиядаги кенг тарқалган хатоларнинг олдини олиш имкониятини беради.

Бу ерда бугунги кунда ота-оналарни қийнаган кўпчиликни қизиқтирган саволларига жавоб топади, деган умиддамиз. Бундай тарбия беришдаги қуйидаги усуллар билан танишамиз : 1)“ҳаракат қоидалари” усули; 2) “боғ” усули; 3) “мукофот ва жазо” усули. “Ҳаракат қоидалари” усулида худди йўл ҳаракати қоидаларига ўргатиш кўринишида болага таъсир қилинади. Ота-оналар болани маълум қоидаларга ўргатилса, шунинг ўзи етарли, деб ҳисоблашади. Бола ўзини ёмон тутадиган бўлса, демак, ота-оналар унга яхшилаб тушунтирмаган, деб ҳисоблашади. Болада кузатиладиган барча камчиликларда “Мен сенга айтгандим-ку”, “Неча марта такрорлаш керак”, “Мен сени огоҳлантирган эдим” сингари гаплар билан маломат қилишади. Айтилган ўғитларнинг афсонавий кучига ишонишади ва уларнинг фикрига кўра инсоннинг ҳаёти айтилган ўғитларга риоя қилишдан иборат, деб билишади. Шунинг учун аксарият ота-оналар ўз фарзандларининг тарбиясида фақат панд-насихатлар етарли деб билишади. Бироқ тарбия фақатгина “Мен айтгандим-ку”нинг устига қурилмайди. Бизни тарбиянинг бу усули алдайди ва тарбияда адашганимизнинг гувоҳи бўламиз.

Иккинчи усулнинг “боғ” деб аталишига сабаб шундаки, ота-оналар болага худди боғда экиб қўйган дарахтига қарагандек қарашади. Гўё ота-она боғбон. “Боғбон” ота-оналар ўсиб келаётган ниҳолнинг нотўғри ўсган шохларини қирққандек, ўз боласининг камчиликларини тўғрилаб борсак етарли, деб ўйлашади. Шундай қилсак боламиз секин-аста яхшиланиб бораверади ва ёши улғайгани сари боламизнинг тарбияси юксалади, деган фикрдадирлар. Бола дарахт эмас, у инсон. Ўсимликларга қўлланиладиган усуллар болаларга таъсир қилмайди. Бундай тарбия усули билан ота-оналар қанчалик болалардаги камчиликларни камайтиришга уринишмасин, болалар ўзгариб қолмайди. Бу ҳақиқатни англамаган ота-оналар бир умр болалардаги камчиликлар билан курашадилар, бироқ уларнинг саъй-ҳаракатлари натижа бермайди.

Учинчи усул “мукофот ва жазо” усули деб аталади. Бунда ота-оналар болаларини айб иш қилиб қўйсалар жазолайдилар ва яхши иш қилсалар “мукофотлайдилар”, яъни мақтаб қўядилар. Болаларни табиёлаш учун шунинг ўзи етарли деб ҳисоблашадилар. Холбуки бола бу усул билан тарбияланганда ҳар доим ҳам яхшиланиб бормайди. Балки у ота-онасидан кўрқиб ёки унинг мақтовини олиш учунгина ҳаракат қилади. Бола ўзи қилаётган ишнинг асл

моҳиятини тушуниб етмайди. Бундан ташқари, ота-оналарнинг ҳар доим ҳам адолатли бўлишлигига кафолат йўқ. Шу нуқтаи назардан тарбиянинг бу усули ҳам ҳар доим яхши самара бермайди.

Савол: Ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги мулоқот тарбиянинг асосий омили эканлиги ростми? Аксарият ота-оналар болалар катталашгани сари улардаги ота-оналари билан мулоқот қилишга нисбатан эҳтиёж камая боради, деб ҳисоблашади. Уларнинг фикрига кўра, боланинг ўзи катталардан ажралади, унда ўзига хос сирлар пайдо бўлади ва унда мулоқотга нисбатан эҳтиёж камаяди. Бундай фикрдаги ота-оналарнинг ўзлари болалари билан мулоқотдан қочади. Улар шундай деб ўйлашадилар: “Боланинг қорни тўқ, усти бут бўлса, уларга яна нима қилиб бериш керак”. Холбуки бола устининг бутлиги ва қорнининг тўқлиги унинг бахтли эканлигини, унда муаммолар йўқлигини билдирмайди.

Масаланинг мураккаблиги шундаки, ота-оналар ўз фарзандлари билан мулоқотга киришмайдилар ва бола хулқ-атворидаги ўзгаришларни тушунишмайдилар. Боланинг ёш даврларида кузатиладиган барча кризисларида уларга фаол мулоқот зарур бўлади. Фаол мулоқот деганда болада кузатилаётган муаммоларни, шубҳаларни, кутилмаган вазиятларни муҳокама қилиш назарда тутилади.

Ҳар бир ота-она ўзларига шундай савол бериб кўрмоғи зарур:

Мен кечкурун, эрталаб нонушта вақтида, мактабдан (колеждан, лицейдан) келганида ўз фарзандим билан нима ҳақида гаплашдим?

Фарзандим ўзини қийнаган муаммолар бўйича гаплашгани қачон менга учрашган эди?

Фарзандим билан мулоқот қилишга бир кунда қанча вақтим кетади?

Фарзандим билан мен қачон кинога, театрга борганман ёки у билан қизиқарли китобни муҳокама қилганман?

Фарзандим билан бартараф этилмаган бирорта низоли вазият қолдимми?

Сўнгги ойларда ёки йилда фарзандим ўзгардимми? Агар ўзгарган бўлса, қайси томонга: ижобий томонгами ёки салбий томонгами?

Агар боланинг хулқ-атворида салбий томонга ўзгариш кузатилса, албатта бу ҳолатнинг сабабини аниқлашга ҳаракат қилинг. Балки у ўзидаги маълум ўзгариш билан сизнинг эътиборингизни тортмоқчидир. Балки у сизни ёрдамга чақираётгандир. Сиз тезда уни тўхтатинг, унинг муаммоларини тингланг ёки сўраб олинг, мавжуд вазиятни тушунишга ҳаракат қилинг. Шу нарсани тушуниб етинг, фарзандингиз билан ўзаро бир-бирингизни тушуниш риштасини бир лаҳзада узишингиз мумкин, бироқ уни қайтадан тиклашингиз анча қийин кечади. Шунинг учун азиз ота-оналар фарзандингиз билан мунтазам суҳбатлашиб боринг.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати.

1. 1.А. Г. Исмагилова. Стиль педагогического общения воспитателя детского сада // Вопросы психологии. 2000. № 5. 65—72-с.
2. Дейл Карнеги. Муомала сирлари. Т.«Наврўз» нашриёти. 1992
3. В. Каримова. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалият. Т. 1999.
4. В. Каримова. Ф. Акрамова. Психология. (маърузалар матни) Т. 2000.
5. В. Каримова. Психология. (ўқув қўлланма). Т. 2002.
6. Дейл Карнеги. Изтироб Асоратлари. «Фарғона» нашр. 2005.
7. Кан-Калик. Учителю о педагогическом общении. М. "Просвещение". 1987.
8. Р.С. Немов. Психология: Учеб.для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. - 3-е изд. —М. Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 1999.—Кн. 1.Общие основы психологии. 511—527-с.
9. А. Ю. Панасюк. Психологическая наука на службе у руководителя. М. 1990.